

Ковельська міська рада
Управління культури, з питань релігій та національностей
Волинської облдержадміністрації
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Інститут дослідів Волині при СНУ імені Лесі Українки
Волинський краєзнавчий музей
Ковельський історичний музей
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України

Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії

Науковий збірник

Випуск 65

Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
присвяченої 27-й річниці незалежності України,
100-й річниці Української революції та
500-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права.
18 жовтня 2018 року, м. Ковель

Ковель, 2018

624 с.

КАТАРСИС: В ГОРНИЛІ АПОГЕЮ БОЛЮ, АБО ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ДО ІСТОРІЇ ТЕКСТУ Й КОНТЕКСТУ

Лариса Петрівна Косач чотири рази в житті відвідала Мінськ. Тут вона познайомилася з Євгеном Миколайовичем (Євгенієм Ніколаєвичем) Чириковим та його сім'єю. Зі старшими Чириковими у неї склалися добрі, приятельські стосунки. Вони багато спілкувалися, обговорювали проблеми літератури та мистецтва. А в один з її приїздів до теперішньої столиці Білорусії навіть відмовили Ларису Петрівну зупинятися у готелі і запросили її мешкати у них. Тоді ці люди ще більше зблизилися, а тьотя Леся мала можливість погратися і погомоніти з їхніми дітьми. На одному з фото, нещодавно надісланому мені нащадком Євгена Чирикова — Михайлом Чириковим з м. Нижнього Новгорода (Російська Федерація), всі, крім наймолодшого сина письменника Георгія, бачилися з Лесею Українкою в Мінську. Вперше вона приїхала до теперішньої столиці Білорусі 6 лютого 1900 року в гості до свого близького друга Сергія Костянтиновича Мержинського (1870—1901), з яким познайомилась улітку 1897 року в Криму. І на той час (початок 1900 року) він вже приїздив до Києва і на Полтавщину в гостину до Косачів. Тому це був візит-відповідь Лариси Косач, після якого в квітні він знову відвідає Київ, а вже потім почнеться тяжке загострення його хвороби. Про всі обставини цих подій я вже достатньо докладно говорила в своїх публікаціях та книзі «Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів» [7;8;11;12;13], тому тут зупинятимусь тільки на мінському періоді їхнього спілкування. Мешкає поетеса в готелі і постійно зустрічається з Мержинським, а той, у свою чергу, знайомить її зі своїми мінськими приятелями. Про це Леся Українка напише матері Ользі Косач-старшій 11 (23) лютого 1900 року, вже з Петербурга: «В Мінську я познайомилась-таки з Чириковим і чималою компанією людей. Чириков показав велику *solidarité littéraire*¹ до мене і другого дня написав рекомендаційного листа до ред[акції] «Жизни» про мене; хоча я його, запевне, об тім не просила, але се мені дуже до речі, і я дуже вдячна своєму рекомендателю» [17,Т.11,с.165]. Що значило, у першу чергу, — ініціатива була від самого Є. М. Чирикова, і Леся Українка до нього з таким проханням не зверталась, а, може, й посоромилась щось просити. Але тут вже добре слово за неї замовив Сергій Мержинський. В свою чергу, одночасно з Чириковим, рекомендацію до цього журналу дав їй також інший співробітник, в той час відомий український і російський журналіст, співавтор Лесі Українки в перекладах творів Генріха Гейне українською Максим Славинський [13, с. 97—135], з яким у Євгена Чирикова були не тільки спільні петербурзькі життєві сюжети, але й у більш пізній період, адже вони обидва обрали місцем своєї вимушеної еміграції Чехо-Словаччину, Прагу (ця сторінка їхніх життєписів ще потребує більш докладного вивчення).

Лариса Косач пробуде в Мінську в свій перший приїзд до 9 лютого, після чого виїде в Петербург до сестри Ольги Косач-молодшої (в одруженні Косач-Кривинюк, 1877—1945), яка в той час навчалась на Вищих жіночих медичних курсах (першому в царській Росії Жіночому медичному інституті). З 10 по 20 лютого письменниця мешкає у гуртожитку медінституту і в ті дні відвідує редакцію журналу «Жизнь», куди передає дві свої статті «Два направлення в новейшей итальянской литературе» та «Малорусские писатели на Буковине» [17,Т.12,с.606]. 20 лютого виїздить до Дерпта (Юр'їв, Тарту в Естонії), де в той час проживав із родиною і викладав в університеті її брат Михайло Косач (1869 — 1903) [17,Т.12,с.607]. Звідти 1 березня Леся Українка виїздить до Риги, де відвідує тітку Єлю — сестру батька Олену Антонівну Косач (в одруженні Тесленко-Приходько, 1845 — 1920) [17,Т.12,с.607]. А вже з Риги знову приїздить у Мінськ, зустрічається з Мержинським, Чириковими і Александровими. І 10 березня 1900 року повертається до Києва [17,Т.12,с. 607].

¹ Літературну солідарність (франц.).

Наступна зустріч у Мінську відбудеться після 2 вересня 1900 року, коли від друзів Сергія Костянтиновича та від його лікаря Лариса Петрівна дізнається про тяжке загострення хвороби Мержинського [17, Т. 11, с. 181—182]. В Мінську вона пробує до 22 вересня. Допомогала, чим могла, хворому. Консультувалась із лікарем і навіть пообіцяла другові те, що дізнається про можливість лікування в якомусь хорошому санаторії, куди поїде разом із ним [17, Т. 11, с. 182—183; 17, Т. 12, с. 608]. Датування у Лесі Українки, очевидно, більш правильне, бо свої листи вона писала по гарячих слідах подій, а Віра Александрова пригадувала про давно минуле через декілька десятиліть по тому. На жаль, цим планам не судилося збутися — хворому ставало все гірше. Лариса Петрівна намагається заробити якісь гроші, щоб вільніше, самостійніше почуватися в майбутній поїзді, тому турбується і про майбутні гонорари за статті, про якийсь заробіток перекладами, проте, добре розуміючи, що зароблених тяжкою працею коштів може не вистачати, адже «діло йде не про таку чи іншу перспективу життя, а просто про само життя...» [17, т. 11, с. 187]. Тому, незважаючи на всі інші обставини, добре знаючи, що мало чого доброго може її чекати цього разу в Мінську, вона зізнається сестрі Ользі: «Я думаю, що таки поїду, хоч би мені прийшлося для сього більше енергії потратити, ніж я потратила її за все своє життя. Нехай навіть се буде «жертва непотрібна», але я найбільш люблю приносити іменно такі жертви на олтар дружби — в сьому логіки мало, признаю, але що робить, се факт» [17, т. 11, с. 187—188]. Як відомо, при останній їхній зустрічі Мержинський, добре розуміючи все те лихо, яке тяжким фатумом ламало його майбутнє, скаже, що наступного разу вона приїде вже на прощання, тому її раптовий приїзд (без спеціального виклику) його злякає, отож і з'являються такі трагічно-розпачливо-благальні рядки у черговому листі: «Лілічко, серце мое! Прошу тебе, коли тільки можеш, заїдь у Мінськ до Серг[ія] Кост[янтиновича]. Від нього все такі страшні звістки, все гірше й гірше, хоч би ти побачила, який він тепер. Якщо будеш у нього, то наведи як-небудь розмову, чи не вважав би він можливим, щоб я приїхала тепер до нього. Він мені все пише про те, як ми поїдемо вкупі в санаторію, але де ж та санаторія, як же до неї вибратись? Коли от уже й зима, а в нього кров горлом іде і жар все більше й більше! Знов пише часом, що коли прийдеться застрянути на зиму в Мінську, то він устроїться якось незалежно [від своїх родичів — А. Д.] і попросить приїхати мене, але як же, власне, може він устроїтись?

Пише теж і про те, що при мені йому навіть гинути буде легше, але ж не можу я своїм раптовим, непрошеним приїздом дати зрозуміти: ось ти вже гинеш...

Я знаю, моя Лілеє, що се тяжка місія, яку я прошу тебе взяти на себе, але се неначе була б якась потіха мені з того, якби ти заїхала, я б, може, чогось довідалась, що вивело б мене з сеї примушеної пасивності» [17, т. 11, с. 195—196]. І, тільки зламавши ту трагічну «угоду прощання», 7 січня 1901 року Лариса Косач знову в Мінську. Перший час вона перебуває біля Сергія Мержинського декілька годин (ночами у нього часто тяжкі напади, і Сергій Костянтинович не хоче, щоб вона стала свідком цього жахливого стану), а увечері іде в сусідній будинок — флігель дому Нарейко, де орендує кімнатку [17, Т. 11, с. 202—213]. Але вже зовсім скоро буде залишатися біля ліжка Мержинського в квартирі самотніх тіточок Сергія Костянтиновича і вночі, адже його хвороба невпинно прогресує [17, Т. 11, с. 213—215]. У цей трагічний час Віра Данилівна Александрова змушена виїхати до Саратова, де її дочка повинна була народити дитину [1; 6]. Багато друзів Сергія Мержинського з революційного підпілля перебували у в'язницях та на засланнях далеко від Мінська. Поруч були в першу чергу Чирикови. Зауважимо також, що у Сергія Костянтиновича була відкрита форма туберкульозу, тому навіть ті, хто наважувався його відвідувати (а Лариса Косач ще й доглядати) наражалися на смертельну небезпеку. Але в часи Лесі Українки тією хворобою нікого не можна було подивувати, тому в період ремісії Леся Українка гляділа менших Косачат, контактувала з друзями.

Зі старшими Чириковими у Лариси Петрівни склалися добрі, приятельські стосунки. Вони багато спілкувалися, обговорювали проблеми літератури та мистецтва. І, як бачимо, в один з приїздів до Мінська (очевидно, в березні чи вересні 1900 року — а, може, й обидва рази) Чирикови навіть запросили її пожити у них. Ось як описує Віра

